

Міжмовні відношення та мовні права в Україні та Італії: порівняльний аналіз

Salvatore Del Gaudio
Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

Abstract This article intends to highlight some aspects on interlinguistic relations and linguistic rights in Ukraine and Italy within the contemporary European recommendations. Since this is a first attempt (2013-14) to handle the issue of linguistic rights in general, and those of Ukraine in particular, the current theoretical framework relies on already established international criteria for determining linguistic rights (e.g. European Charter for Regional or Minority Languages 1992; Ukrainian Constitution 1992 etc.). From this perspective, I compare the Ukrainian language situation and its approach to minority languages with the Italian language situation and practices. Special attention is paid to the case of the Italian region of Trentino-Alto Adige / Süd Tirol in comparison with the contested linguistic rights of the Ukrainian population in the Donbass area and Crimea.

Keywords Interlinguistic relations. Linguistic rights. Ukraine. Italy. Süd Tirol.

The present article was previously published in: Дель Гаудіо, С. (2014). "Міжмовні відношення та мовні права в Україні та Італії: порівняльний аналіз". Ажнюк, В.М. (ред.). *Мовні права в сучасному світі. Збірник наукових праць*. Ужгород: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 107-18.

Peer review

Submitted 2022-11-04
Accepted 2022-12-19
Published 2023-01-27

Open access

© 2022 Del Gaudio | © 4.0

Citation Del Gaudio, S. (2022). "Міжмовні відношення та мовні права в Україні та Італії: порівняльний аналіз". *Balcania et Slavia*, 2(2), 117-132.

1 Вступ

Дискусія про міжмовні відношення та мовні права є надзвичайно актуальною в нових світових і європейських соціополітичних умовах і, зокрема, в Україні. Дослідження мовних прав має інтердисциплінарний характер і стосується ряду інших взаємопов'язаних галузей наук: соціолінгвістики, мовної політики, термінології, етномовної демаркації простору, екології мови тощо. Такий напрям, як слушно зауважив Б. Ажнюк під час конференції про мовні права в сучасному світі (4-5 грудня, 2012 р.) є відносно малодослідженим у багатьох європейських дослідницьких школах із соціолінгвістики, правознавства, політології та ін. Достатньо ознайомитися з матеріалами в лінгвістичних енциклопедіях або в інтернет-мережі, аби переконатися, що статей подібної проблематики або не існує (як в українській лінгвістиці), або вони обмежені лише аналізом декількох мов.¹

З огляду на те, що це перше наше дослідження питання мовних прав узагалі, а в Україні зокрема, пропонуємо здійснювати аналіз мовних відношень в Україні в межах уже встановлених міжнародних стандартів щодо мовних прав, таких як *Європейська хартія регіональних або міноритарних мов* (Страсбург, 1992); *Конституція України* (1992); *Рамкова конвенція про захист національних меншин* (Страсбург, 1992); *Універсальна (або загальна) декларація мовних прав* (Барселона, 1996) та ін. Також проводитимуться паралелі з італійською мовною ситуацією та з її досвідом у підході до міноритарних мов; окрема увага буде зосереджена на ситуації області *Альто Адідже* (італ. Alto Adige) або Південного Тироля (нім. Süd Tirol).

2 Мовна картина України у порівнянні з Італією

В Україні, як і в багатьох пострадянських республіках (і країнах світу), співіснують численні національності та мови.² Соціолінгвістична картина України, з зовнішньої точки зору, визначає цікаві аспекти дослідження. В Україні, як відомо, крім української та російської, функціонують ще чимало мов, субмов ("суржик"), територіальних діалектів.

¹ У Вікіпедії, наприклад, із європейських мов фігурують тільки німецька, іспанська, польська та есперанто. Див.: http://en.wikipedia.org/wiki/Linguistic_rights (21.11.2012).

² З упевненістю можна твердити, що абсолютно одномовних країн майже не існує, проте актуальною залишається тенденція розглядати певні країни як національно одномовні, а саме: Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія та ін.

Незважаючи на це, порівняння з італійською мовною ситуацією засвідчує не менш розмаїту соціолінгвістичну картину. Звичайно, на італійській території традиційно немає такої великої кількості національних мов, як в Україні, проте італійська мовна ситуація також дуже своєрідна через побутування великої кількості мов-діалектів. Насправді майже кожний італійський діалект міг би потенційно претендувати на роль окремої мови,³ але з огляду на історико-політичні причини та складний процес національного об'єднання протягом XIX ст. певні італійські "мови" розглядаються як діалекти.

У більшості попередніх соціолінгвістичних досліджень⁴ часто вказувалося на те, що в Україні існує високий рівень "толерантності" щодо використання різних мов. Проте докладний аналіз мовної ситуації, особливо після прийняття закону "Про засади державної мовної політики" (03.07.2012), показує латентне незадоволення, зокрема серед інтелектуалів, політичних кіл та певних громадських організацій, яке з часом може спричинити суцільні заперечення та політичні конфлікти.

Мовну ситуацію в Україні можна розглядати у двох аспектах: насамперед з точки зору

- суб'єктивного (особистого) спостереження;⁵
- статистично – на основі соціолінгвістичних даних.

Висновки часто не збігаються і можуть показати іншу мовну картину.

На перший погляд, у пересічного іноземця може скластися враження, що знання української мови в Україні, за винятком нечисленних західних регіонів та міст, непотрібне. Тому більшість іноземців, які тимчасово перебувають в Україні, схильні думати, що в Україні для спілкування цілком достатньо знання міжнародних мов, таких як російська та англійська. Ставлення певних українців, особливо в середовищі чиновників та держав-

3 Це пов'язано з багатовіковою історією країни і з тим, що до об'єднання країни (17.03.1861), Італія була поділена на різні держави. Цитуючи фон Меттерніх, слово "Італія" було лише "географічною експресією" (Відень, 1847). У кожній італійській державі до уніфікації панували декілька мов, наприклад, у Королівстві Неаполя (пізніше – Двох Сицилій) вживали різні мови: латинську, французьку, іспанську, літературну італійську (тосканську) та неаполітанську. Остання була мовою адміністрації під час правління Арагонської династії (1441-1500). У сучасній італійській науково-популярній літературі остання визначається як "діалект", натомість у міжнародних класифікаціях – іноді має статус мови.

4 Див.: Del Gaudio 2006, 110.

5 Автор під час свого перебування в Україні провів невелику кількість неформальних усних інтерв'ю з іноземцями, які проживають в Україні, та зі звичайними представниками різних мовних груп у різних регіонах, зокрема, на Львівщині, Харківщині, Донеччині, Чернігівщині, Київщині та в Криму.

них службовців, сприяє розповсюдженню такого іміджу країни, а відповідно й державної мови. Відтак, для іноземців, які проживають у межах країни (не як туристи), знання української мови є не обов'язковим. Політичні спостерігачі української соціополітичної та мовної ситуації також асоціюють Україну переважно з пануванням мов розповсюдженого спілкування: російської та української. Лише експертам із мовних питань відомо, що на території України співіснують понад 100 національних меншин / етносів,⁶ які є носіями 79 мов.⁷ Зауважимо, проте, що в більшості актуальних досліджень⁸ обґрунтовується хибність наведених результатів, оскільки всеукраїнський перепис 2001 р. було проведено за стандартом загальнодержавного перепису 1989 р. Згідно з опитуванням 2006 р. група громадян, котрі визнають рідною іншу, не українську і не російську мови, становить усього 1,4% від загальної чисельності населення України. Відповідно до 7-ої статті закону України (5020-17) "Про засади державної мовної політики", тільки незначна кількість мов має статус регіональних або мов 'меншин', а саме: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, їдиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька.⁹

Переважає більшість мов меншин в Україні, за винятком російської мови, мають місцевий або справжній регіональний характер, наприклад, угорська мова, поширена передусім в Закарпатській області;¹⁰ кримськотатарська, караїмська, кримчацька у Криму; молдавська¹¹ і румунська вздовж українсько-румунської етнічної межі на Буковині, Закарпатті, Бессарабії та на етнічних

6 Див.: Шумарова 2012, 161.

7 До найпоширеніших з них (кількість носіїв не менше 1 000 осіб), за переписом 2001 року, належать 43 мови, а саме: російська, білоруська, польська, чеська, словацька, болгарська, литовська, латиська, румунська (мова румунів і молдован), іспанська (мова іспанців і кубинців), німецька (мова німців та австрійців), їдиш, таджицька, осетинська, ромська, албанська, грецька (румейські говірки грецької мови), вірменська, новоасирійська (арамейська), арабська, узбецька, казахська, азербайджанська, киргизька, туркменська, татарська (казанська), гагаузька, башкирська, чуваська, естонська, мордовська-ерзя, мордовська-мокша, марійська, комі, удмуртська, угорська, грузинська, аварська, даргинська, лезгинська, чеченська, корейська, в'єтнамська. Див.: Мови національних меншин в Україні. [http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%20\(01.12.2012\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%20(01.12.2012)).

8 Див.: Масенко 2012, 116-17; Бестерс-Дільгер 2008.

9 Див.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (03.07.2012).

10 Кількість мовців - 176 000 осіб. Див.: http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=hun; <http://www.ukrcensus.gov.ua/> (23.11.2012).

11 Частина румуномовного населення сучасної України (здебільшого в Одеській області) самовизначається як молдавани і свою мову називає молдавською - на відміну від своїх земляків у Закарпатській області, більшість із яких самовизначаються як румуни і свою мову називають румунською. У Чернівецькій області ру-

островах на схід від Дністра (до Бугу) у Південній і (менше) Правобережній Україні; гагаузька в Одеській області; болгарська на Одещині тощо. Відомо, що представники таких мов живуть великими компактними групами.¹²

Мовна картина України не суттєво ускладнюється, якщо розглядати існування територіальних діалектів української мови та субстандартних форм спілкування: таких, як “суржик” у його вузькому та широкому розумінні.¹³ Щодо територіальних діалектів, то європейська практика свідчить про те, що носії діалектів мають повне право на користування діалектного мовлення у щоденному, неформальному (усному) спілкуванні. Те саме стосується й соціальних діалектів та нестандартних варіантів: жаргонів, просторіччя та ін. (у випадку України можна враховувати різні форми інтерференції та “суржик”).

Європейська та італійська мовна практики також вказують на те, що вживання територіальних і соціальних діалектів, повинні обмежуватися на рівні побутового (неформального) спілкування у місцевостях (селах, містечках, районах та ін.) або вживатись лише в певних соціальних сферах, наприклад, у сім'ї, в колі друзів, на ринках тощо. Додамо, що нестандартне мовлення також виконує важливу комунікативну функцію, особливо, якщо йдеться про створення специфічних стилістичних ефектів та враження так званого *couleur locale*. Важливо, що у формальних ситуаціях, при підготовці документації, взагалі у письмовій формі (крім текстів художньої літератури, п'єс для театру, популярних пісень тощо) і, звичайно, у ЗМІ територіальні, соціальні діалекти та суржикові форми не використовуються. Проте порушення стандартної норми мало б допускатися у всіх комунікативних сферах, коли йдеться про неосвічених осіб (переважно люди середнього, похилого віку), які не мають іншого комунікативного способу, окрім вживання нестандартних “мов”.

муномовне населення ідентифікує себе з румунами: 12,5%, як молдаване - 7,3% населення області. Див.: <https://bit.ly/3G0p47s> (27.11.2012).

12 Тараненко 2007, 379.

13 На думку автора, необхідно розрізнити форми звичайної (легкої) інтерференції на українську мову з боку російської та на російську мову з боку української, що є цілком закономірним у ситуаціях постійного білінгвізму (особливо в певних регіонах), від явища суржику (як “русифіковане” українське діалектне мовлення або як результат змішування внаслідок процесів тісної психолінгвістичної інтерференції та неконтрольованого мовлення). У нашому випадку під “інтерференцією” розуміється обмежена кількість лексем, що вказують на побутові та адміністративно-господарські реалії українського або російськомовного оточення, де загальна граматична будова речення та фонетика, за несуттєвим винятком, залишається, в основному, не порушеною.

Якщо ми проаналізуємо італійську мовну ситуацію, отримаємо зовсім іншу картину. В Італії, крім офіційної стандартної (літературної)¹⁴ італійської мови, якою послуговується невелика частина мовців і деякі ЗМІ, існують різні форми так званого “*italiano regionale*”, тобто регіональна / обласна італійська мова,¹⁵ численна кількість “діалектів” і певна кількість міноритарних мов іншого походження.¹⁶

Італійський закон № 482, 1999 року, стаття 2, визнає 12 міноритарних мов, що “історично” співіснують на території італійського півострову. Згідно з італійською Конституцією¹⁷ й відповідно до загальних європейських та міжнародних принципів і стандартів, Італійська Республіка захищає мову та культуру таких народностей: албанської, каталанської, германської,¹⁸ грецької, словенської та хорватської. Також за законом захищаються народності, які розмовляють французькою, французько-провансальською, фріульською, мовою ладіно, окситанською та сардинською мовами. Крім того, в Італії не всі міноритарні мови визнані, наприклад, ромська мова (циганська група). Варто додати, що серед лінгвістичних меншин (пор. італ. *minoranze linguistiche*) аж до відносно недавніх років лише німецькомовна, словенська та французька громади користувалися певними правами на основі післявоєнних міжнародних домовленостей. Такі мови вживаються переважно на компактних територіях певних областей, які користуються спеціальним статутом (пор.: італ. *regioni a statuto speciale*).

Італійський уряд підписав Європейську Хартію лише у 2000-ому році. Проте Хартія була ратифікована урядом, на відміну від інших європейських держав та України, тільки 9-ого березня

14 В італійській науковій традиції, коли йдеться про літературну мову, мається на увазі саме мова літературних творів, що виконує справжню літературну, писемну функцію. Іншими словами, цей термін не вважається синонімом до стандартної мови.

15 Така мова містить лексеми, граматичні конструкції, вирази, засвоєні з діалектного субстрату та локальних соціальних діалектів. Характерними для цієї мови також є регіональна вимова (фонетика), спрощений синтаксис, порушення граматичних норм вживання кон'юнктива (“умовного способу”) і використання певних займенників; нарешті, її лексика більше обмежена і стереотипна.

16 Італійські лінгвісти визначають як “*alloglossia*” (*алоглосія*) такі міноритарні мови, які мають інше мовно-генетичне походження, ніж *діасистема* деяких італійських територіальних діалектів. Див.: Toso 2011.

17 “In attuazione dell’articolo 6 della Costituzione e in armonia con i principi generali stabiliti dagli organismi europei e internazionali, la Repubblica tutela la lingua e la cultura delle popolazioni albanesi, catalane, germaniche, greche, slovene e croate e di quelle parlanti il francese, il franco-provenzale, il friulano, il ladino, l’occitano e il sardo”.

18 Під цим застарілим і не зовсім виправданим терміном, який заперечує вже встановлену в германістиці класифікацію, варто розуміти “німецькомовні” групи.

2012-ого року, під головуванням прем'єр-міністра Монті¹⁹ з так званого “технічного уряду”. Однак в Італії вже існував з 1999-ого року попередній закон про захист міноритарних мов. Крім того, у третій статті Італійської Конституції²⁰ (1-ого січня 1948 р.) тако ж згадується про мовні права.

Суттєва різниця між українською та італійською мовною ситуаціями полягає в тому, що в Італії діалекти домінували як головний комунікативний ресурс, особливо серед неосвічених та основних робочих мас, аж до кінця 60-х років ХХ ст., тобто до епохи економічного буму та індустріалізації країни.²¹ Сьогодні вони представлені переважно розмовним варіантом і чергуються з італійською (регіональною) мовою залежно від соціопрагматичного та комунікативного контексту. У певних регіонах (особливо у південних) діалекти ще зберігаються в багатьох комунікативних сферах; в інших (більшість північних) – регіональна італійська мова / мовлення їх витісняє.

3 Регіональні та міноритарні мови: спірні питання і досвід Італії

Виходячи з постулату та загальноприйнятих положень міжнародних стандартів про мовні права, захист інтересів (справжніх) мов національних меншин є цілком демократичним рішенням за умови, що носії міноритарних мов не “зашкоджували” процесам спілкування, комунікації та навчання з представниками державної мови.²² Цілком справедливо, що існують певні правові міри на користь таких мов, адже розповсюдження деяких міжнародних мов спілкування, наприклад, англійської, витісняють здебільшого мови, які не мають великої кількості носіїв. Такі тенденції відбуваються сьогодні в рамках економічних та соціокультурних

19 Див.: <http://www.asatrieste.it/Notizie/litaliaratificacartaeuropedealelingueregionaliomminoritarie>

20 “Tutti i cittadini hanno pari dignità sociale e sono eguali davanti alla legge, senza distinzione di sesso, di razza, di lingua, di religione, di opinioni politiche, di condizioni personali e sociali” (art. 3). Усі громадяни мають рівноправну гідність перед законом, незважаючи на стать, расу, мову, релігію, політичні переконання, особистий та соціальний стан (стаття 3).

21 De Mauro 1976.

22 Див.: Преамбула Європейської хартії. <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/html/148.htm> (30.11.2012).

На цей принцип звернув увагу також секретар Ради Європи Террі Девіс на конференції в Більбао 2009 р. Ю. Бестер-Дільгер, передаючи слова секретаря, зазначає: “захист і підтримка регіональних або міноритарних мов має відбуватися у рамках національного суверенітету й територіальної цілісності”. Див.: Бестер-Дільгер 2010, 95.

глобалізаційних процесів, які сприяють однорідності, стереотипності культурної моделі і поширенню мови міжнародного спілкування, послаблюючи належним чином мовну диференціацію і статус менш розповсюджених та захищених мов.²³ З іншого боку, у західних суспільствах спостерігається зростання протилежної тенденції, яка “підбадьорює” мульти-культуралізм та багатомовність як всесвітню культурну спадщину.²⁴

Але, як уже зазначалося в ряді публікацій,²⁵ документи про мовні права часто інтерпретуються по-різному, що крім позитивних моментів, має ряд недоліків. На думку професора Ю. Бестерс-Дільгер,²⁶ один із головних недоліків полягає в тому, що кожна держава, яка ратифікувала Хартію, інтерпретує її по-своєму. Додаткова проблема пов'язана з конкуренцією між меншинами. Такі проблеми виразно стосуються більше України, ніж інших європейських держав (зокрема, Італії).

Насправді, чимало сучасних питань про мовні права беруть свій початок в історико-філософсько-ідеологічних дебатах під час формування національних держав у XIX ст. Згідно з ідеями, які панували в Європі у XIX ст. (насамперед в епоху романтизму), саме національна мова є головним критерієм символічної інтеграції певної нації. Це психологічний інструмент для територіальної, етнічної та культурної ідентифікації, що тенденційно витісняє інші культурні та мовні реальності, які не належать до неї.²⁷

Якщо порівняти Італію з Україною, варто підкреслити, що в Італії вдалося створити та зміцнити процеси національного творення, що призвело до консолідації однієї “національної” держави. Це сталося передусім внаслідок таких умов:

1. вищезгадані процеси відбувалися “своєчасно” – у відповідному історичному контексті;
2. італійська літературна мова протягом своєї багаторічної історії мала важливий культурний вплив на інтелектуальний розвиток не лише півострова, а й Європи в цілому (з кінця XIII ст. аж до епохи Бароко у XVIII ст.). Також важливою є діяльність італійських культурно-політичних діячів, які орієнтувалися на зразкову мову “Данте, Петрарки та Боккаччо”;
3. знання італійської надрегіональної *літературної* мови було одним із факторів, що посилив процеси національного

²³ Також див.: Чередниченко 2007, 15-19.

²⁴ Також див.: Savoia 2001.

²⁵ Див.: Бестерс-Дільгер 2010, 94-9.

²⁶ Знач. праця.

²⁷ Див.: Anderson 2000; Savoia 2010, [http://www.treccani.it/enciclopedia/idea-di-nazione_\(Enciclopedia_delle_Scienze_Sociali\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/idea-di-nazione_(Enciclopedia_delle_Scienze_Sociali)) (30.11.12).

об'єднання. Наголосимо, ідеалом італійських патріотів є "мова, спільна (католицька) релігія та спільна греко-римська культурна спадщина", що, у свою чергу, слугувало меті об'єднання представників інтелігенції різних італійських держав, із яких склався півострів до 1861 року.

Натомість процес становлення нової української літературної мови відбувався, як відомо, по-іншому. Вартими увагу, на нашу думку, є такі фактори:

- перерва або поступове віддалення (залежно від інтерпретації дослідницьких шкіл української мови) від староукраїнського літературного досвіду;
- численні перешкоди і заборони української мови спочатку російським адміністративним урядом (особливо протягом XIX ст.), а пізніше в різний час і радянською владою.

На сучасному етапі розвитку суспільства внаслідок глобалізаційних процесів зміни в ідеології та у ставленні до національного концепту мов стають ще помітнішими. Це означає, що в загальній свідомості сучасної людини романтична аксіома: одна мова – одна нація, вже не є актуальною. Навпаки, розповсюджуються протилежні процеси проти надмірного панування національних мов на користь мов національних меншин. Усі наведені чинники, разом із неадекватною інтерпретацією Європейської Хартії, певною мірою, ускладнюють шлях самоствердження і поширення української мови. Більше того, мовна стійкість (іноді й упередження щодо вживання української мови) часто російськомовних осіб, зазвичай, не полегшує правомірне функціонування (розповсюдження) української мови. На нашу думку, саме аналізовані фактори пояснюють парадоксальність мовної ситуації в Україні: з одного боку, вимагається виконання юридичних обов'язків, які передбачено ратифікацією Європейської Хартії, на користь та захист регіональних мов; з другого, сама українська мова потребує цього захисту, оскільки вона не функціонує правомірно, як інші європейські мови, в інших європейських державах. Це стосується й Італії, де представники міноритарних мов або мов меншин *de facto* змушені вивчати і часто використовувати у щоденному публічному спілкуванні мову національної більшості, тобто італійську. Отже, за таких умов міноритарні мови насправді потребують юридичного захисту і мовно-політичної підтримки.

У такому комплексному мовно-політичному контексті закон, що надає російській мові статусу регіональної (серпень 2012 р.), спричинив додаткові труднощі щодо врегульованості питань, пов'язаних із аргументацією мовних прав в Україні. Парадоксальним є той факт, що в певних регіонах, де російська мова вже отримала статус регіональної, мовам, яким насправді бракує дер-

жавного захисту, оскільки вони є справжніми міноритарними (у прямому сенсі та відповідно до перекладу Європейської Хартії про регіональні або міноритарні мови),²⁸ не надали цього статусу, наприклад, болгарській мові в Одещині.²⁹ Таким чином, існує прихована тенденція, спрямована на утвердження російської мови в ролі так званої “*Dachsprache*”, як це було *de facto* дотепер, особливо під час радянської влади.³⁰ Наприклад, у законі “Про засади державної мовної політики”,³¹ у статті 11, абз. 5, зазначається: “за рішенням місцевої ради такі тексти можуть розповсюджуватися в перекладі конкретною регіональною або **російською мовою** (мовами)”. Попри те, російська мова залишається *de facto et de jure* мовою економіки та офіційної документації (пор. статті 18, абз.1 і 3; 10, абз.1 такого ж закону). Щодо інформатики, зрозуміло, що крім української, вживаються й інші мови міжнародного спілкування, а саме англійська, яка відіграє у світі величезну роль через відомі причини, пов’язані, як ми вже говорили, з глобалізаційними процесами, місцезнаходженням *Microsoft* та ін. Крім того, багато програм були спочатку перекладені російською мовою, і фінансової підтримки для створення відповідних українських програм не вистачало.

Незважаючи на вищенаведені аргументи, історичний та політичний статус і роль російської мови в Україні заслуговує на окреме дослідження. На нашу думку, варто було б детальніше проаналізувати стан та різновиди російської мови (або українського “національного” варіанту російської мови) в Україні.³²

У нашому дослідженні ми розглядаємо лише окремі аспекти цієї складної, артикульованої проблеми. По-перше, бажаний з боку певних діячів української культури, соціолінгвістів та полі-

28 Нагадаємо, що критика виникла з боку лінгвістів щодо перекладу англійського терміна “minority languages”, переданого як мови “меншин”, а не як “міноритарні мови”. Більшість мовознавців вважають перший термін неадекватно перекладеним. Бестерс-Дільгер з цього приводу зазначає, що запозичений із російської мови термін був вибраний з метою розгляду російської як мови меншин, які заслуговують на підтримку. Вживання терміна “міноритарний”, навпаки, спричинило б сумніви щодо належності російської до груп мов, які потребують захисту. Див.: Бестерс-Дільгер 2012, 174-5.

29 Див.: <http://novini-dnya.com.ua/index.php/component/k2/item/665> (27.11.2012).

30 Термін із німецькомовного мовознавства буквально означає “мова дах”, тобто мова, яка виконує функції стандартної мови (*Ausbausprache*) для інших ідіом, здебільшого в межах діалектного континууму (при цьому віддалені діалекти можуть відрізнятися один від одного досить сильно, щоб взаєморозуміння їх носіїв стало проблемним). Див.: Kloss 1967.

31 Закон “Про мови в Україні” до затвердження законопроекту “Про засади державної мовної політики” чітко проаналізовано у Бестерс-Дільгер 2012, 170-8; Трач 2012, 189-95.

32 Пор.: Дель Гаудио 2011, 28-36; Del Gaudio 2012, 207-27.

тиків процес короткотермінової дерусифікації не може бути реалізованим. На наш погляд, такий процес, спрямований на визнання загальноприйнятих європейських моральних цінностей, без культурно-філософських змін безпосередньо в суспільстві, не тільки в найближчому часі, а й взагалі є неможливим. Це спричинено тим, що русифікована (а не стільки російська!) культура та ментальність має в українському суспільстві глибокі корені. Подібні культурологічні та мовні оцінки є очевидними для уважного спостерігача в різноманітних соціопрагматичних ситуаціях.

На нашу думку, доречно було б залишити 10-у статтю Української Конституції незмінною, оскільки в ній уже згадується російська мова та інші мови. Але якщо йдеться про мовне питання, то необхідно створити всі умови для розвитку національних меншин, які компактно живуть у певних українських регіонах, якщо, звичайно, останні мають достатню кількість осіб відповідно до міжнародних стандартів.

Цілком логічним і правильним рішенням (незважаючи на істотні зміни та меліорації закону “Про засади державної мовної політики” після відхилення Венеціанською Комісією (Європейська комісія з питань демократії через право) попереднього законопроекту “Про мови в Україні”, як уже зазначали Бестерс-Дільгер та Швед),³³ на нашу думку, є допрацювання такого закону. Бажано було б спочатку уніфікувати неясний переклад суттєвих термінів Європейської Хартії, як, наприклад, диференціація понять *меншини* та *міноритарні мови*, з увагою до міжнародних практик. По-друге, необхідно було б вилучити російську мову зі складу міноритарних мов або мов меншин України і чітко сформулювати майбутній статус російської мови окремо від інших мов меншин. На нашу думку, можна було б забезпечити російській мові регіональний статус лише за таких умов:

1. у регіонах та містах, де ця мова вже *de facto* щоденно вживається в усіх комунікативних сферах і які мають або територіальну суміжність з Російською Федерацією, або в яких історично представлено етнічно неоднорідне населення, яке споконвіку використовувало російську мову як *lingua franca* (наприклад, Одеса);
2. у населених пунктах, де кількість російськомовного населення перевищує 60-80% (наприклад, на Луганщині та ін).
3. будь-які зміни у статусі мови мають відбуватися тільки внаслідок референдуму.³⁴ Однак *conditio sine qua non* (ос-

³³ Бестер-Дільгер 2012, 173; Швед 2012, 180-8.

³⁴ Нагадаємо, що всі вищенаведені рекомендації вже були запропоновані нами (взагалі представниками віденської групи) в рамках INTAS-проекту “Мовна політика та мовна ситуація в Україні” (2006-2008). Однак наші зауваження були від-

новний принцип), який повинен регулювати мовні питання, залишається таким: жителі областей, де російська мова могла б отримати регіональний статус, не звільнені від морального обов'язку перед державою, в межах якої вони проживають, а також україномовні особи, котрі задовільно володіють українською мовою, повинні ставитися з повагою до української мови. Вважаємо також за потрібне гарантувати ко-офіційний статус російської мови в Автономній Республіці Крим через об'єктивні історично-культурні фактори. Відомо, що в етнічному складі цього півострова переважає іншо-український елемент. Проте лише українська мова може використовуватися в органах державної влади та органах місцевого самоврядування (пор. стаття 11) і, звичайно ж, у листуванні між регіональними та центральними органами. Варто, з іншого боку, було б ввести викладання російської мови та літератури з елементами порівняльної граматики у всіх областях, де компактно проживає 50% російськомовного населення, за умови, якщо місцеві жителі цього вимагають. Такий підхід сприяв би звуженню міжмовних інтерференцій та "суржику" в широкому розумінні цього слова. Щодо інших міноритарних мов, на відміну від статті 20, абз. 8, вважаємо доречним викладати всі предмети у школі українською мовою, за винятком регіональної мови та літератури. На нашу думку, це головна умова виховання майбутнього громадянина української держави, що, у свою чергу, унеможливить витворення держави всередині держави. Нарешті, мова преси, приватного та корпоративного листування, розважальних комплексів (наприклад, кінотеатру)³⁵ мали б бути вільним вибором користувача.³⁶ Щодо мови судочинства (пор. стаття 14), вважаємо ефективними пропозиції чинного закону, адже вони, в цілому, відповідають міжнародним принципам.³⁷

Досвід Італії, особливо тримовна область Альто-Адідже³⁸ (Південний Тірол), може стати прикладом для офіційного регулювання

хилені українською стороною, і тому вони відсутні в остаточних рекомендаціях україномовних та англійських публікацій.

35 Вважаємо парадоксальним використання субтитрів для кращого сприйняття глядачем художніх російськомовних фільмів – культурної спадщини спільного радянського періоду.

36 З цього приводу, також див.: Чередниченко 2012, 43.

37 Див.: Linguistic Rights. http://en.wikipedia.org/wiki/Linguistic_rights (30.11.2012).

38 Італійська та німецька є офіційними мовами цієї області. Але у двох східних долинах офіційний статус має також і мова ладіно.

двомовності у вищезгаданих регіонах, тобто в Криму, на Луганщині та ін. У цій північно-східній італійській області, де переважає німецькомовне населення і яка розташована на суміжній території з Австрією, модель, майже симетрична двомовності, працює задовільно. Абсолютно всі офіційні комунікативні сфери поділені (50%) на дві мови; це стосується також і мови приватної документації, і онімів. Для всіх державних службовців обов'язковим є складання іспиту з відповідної мови: німецької для італійців, італійської для південно-тірольців (альто-атезіні). Інформаційний простір, реклама, ділова сфера також рівномірно поділені на дві частини. В аналізованій місцевості представлено німецькомовні та італійськомовні школи (також викладається мова ладіно). Використання однієї та іншої мови на побутовому рівні та ступінь адаптації до мовного середовища регулюються залежно від соціопрагматичних обставин. Подібні комунікативні стратегії та мовну поведінку можна спостерігати також у численних українців, зокрема в областях Центрально-Північної України.

Зрозуміло, що Євроінтеграція Альто-Адідже/Південний Тіроль та історично-культурні стосунки між Італією та Австрією сприяють процесу мовно-культурної взаємоповаги та інтеграції.

4 Висновки

Проведене нами соціолінгвістичне дослідження свідчить про те, що в контексті своєї мовної ситуації в Україні "Європейська Хартія регіональних та міноритарних мов" інтерпретується доволі суб'єктивно. Також варто наголосити на суперечливих тлумаченнях окремих термінів. Прийняття закону "Про засади державної мовної політики" (03.07.2012), який гарантує російській мові статус регіональної, в подальшому ускладнює процес співіснування двох головних мов та мов національних меншин в Україні.

Здійснення захисту мовних прав усіх мов відповідно до міжнародних положень та стандартів, як було розглянуто нами вище, заслуговує тільки на позитивну оцінку. Однак підтримка мов національних меншин або міноритарних мов не повинна, як показує досвід Італії та більшості європейських країн, перешкоджати й обмежувати процес самоствердження національних (державних) мов.

В Україні склалася парадоксальна ситуація, коли захист російської мови та інших мов національних меншин *de jure et de facto* затримує процес правомірного функціонування та поширення української мови. Крім того, на сучасній мовній карті України територію держави офіційно поділено на дві макро-території (пор. англ. *macro-areas*): переважно україномовні та російськомовні (за винятком діалектних ареалів, які не були розглянуті).

Така ситуація може з часом спричинити утворення однієї “мовно-культурної” держави всередині вже існуючої держави. Тому, на нашу думку, слушно було б удосконалити закон про мови в Україні і відокремити російську мову від інших міноритарних мов країни, визначаючи першу як мову “другої *мажоритарної* національності”.

Крім того, вважаємо за необхідне гарантувати ко-офіційний статус російської мови в Автономій Республіці Крим з огляду на відомі історико- та етно-географічні причини. До того ж, переважна більшість населення послуговується саме цією мовою незалежно від попереднього розпорядження (наказу) держави.

Досвід італійської області Альто-Адідже також свідчить про те, що теоретично можливим є співіснування двох або трьох мов на певних територіях, де більшість населення (60%) визнає іншу мову “першою”, замість державної. Це стосується і регіонів Європи в цілому, які мають суміжну зону з іншою державою (в Україні – це східні території вздовж російського кордону).

Підсумовуючи наше дослідження, зауважимо, що фундаментальна різниця між мовною ситуацією в Італії (як і в більшості європейських країн) та Україні полягає в тому, що в першому випадку не йдеться про споріднені мови, які становлять потенційну загрозу для правомірного функціонування національної мови, як це відбувається в Україні.

З іншого боку, процес визнання української мови та культури російськомовним населенням повинен бути поступовим, без тиску згори та надмірно підкресленого мовного пуризму, на що часто скаржаться насамперед російськомовні інформанти.

Література

- Anderson, B. (2000). *Comunità immaginate. Origini e fortuna dei nazionalismi*. Roma: Manifestolibri. Trad. di: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991].
- De Mauro, T. (1976). *Storia linguistica dell'Italia unita*. Roma-Bari: Laterza.
- Del Gaudio, S. (2006). "Vom ukrainisch-russischen Sprachkontakt zum Suržyk". Cichon, P. (Hrsg.), *Gelebte Mehrsprachigkeit*. Wien: Praesens Verlag.
- Del Gaudio, S. (2012). "The Russian Language in Ukraine: Some Unsettled Questions About Its Status as a National Variety". Muhr, R. (ed.). *Non-dominant Varieties of Pluricentric Languages. Getting the Picture*. In memory of Prof. Michael Clyne. Wien et al.: Peter Lang Verlag, 207-27.
- Kloss, H. (1967). "Abstand Languages and Ausbau Languages". *Anthropological Linguistics*, 9, 29-41.
- Savoia, L.M. (2001). "La legge 482 sulle minoranze linguistiche storiche. Le lingue di minoranza e le varietà non standard in Italia". *Rivista italiana di dialettologia*, 25, 7-50.
- Toso (2011). "Minoranze linguistiche". Enciclopedia dell'italiano. [http://www.treccani.it/enciclopedia/diritti-linguistici_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/diritti-linguistici_(Enciclopedia-dell'Italiano)) (28.11.2012).
- Бестерс-Дільгер, Ю. (ред.) (2008). *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації*. Київ: Києво-Могилянська академія.
- Бестерс-Дільгер, Ю. (2010). "Сильні та слабкі сторони європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід". *Мовознавство*, 1, 94-9.
- Бестерс-Дільгер, Ю. (2012). "Сучасна мовна політика України та її оцінка європейськими установами". *Мова і Суспільство*, 3, 174-5.
- Дель Гаудио, С. (2011). "О вариативности русского языка на Украине". *Известия РАН. Серия литературы и языка*, 2, 28-36.
- Масенко, Л. (2012). *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Києво-Могилянська академія.
- Трач, Н. (2012). "Національна ідентичність як основа для ефективної мовної політики". *Мова і Суспільство*, 3, 189-95.
- Тараненко, О.О. (ред.) (2007). *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія.
- Чередниченко, О.І. (2007). *Про мову і перекладу*. Київ: Либідь.
- Чередниченко, О.І. (2012). "Національно-мовна ідентичність у глобальному світі". Ажнюк, Б.М. (ред.), *Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 40-50.
- Швед, О. (2012). "Оцінка Європейської комісії за демократію через право проекту закону "Про мови в Україні" (№ 1015-3)". *Мова і Суспільство*, 3, 180-8.
- Шумарова, Н. (2012). "Міноритарні мови в європейському соціокультурному вимірі". Ажнюк, Б.М. (ред.), *Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 156-63.

